

СОЦІАЛЬНИЙ КОНСТРУКТИВІЗМ В ПОЯСНЕННІ ПОХОДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ

У статті розглядаються основи підходи до аналізу елементів політичної системи з точки зору їх функціонального навантаження та алгоритмів діяльності політичних інститутів, показана їх поліфункціональність і логіка реалізації.

Природними вимогами, яким повинна відповідати сукупність елементів політичної системи є повнота та належність до єдиного ряду. Окрім цього, кожен елемент політичної системи повинен бути причетним до політичної влади – інтегративного атрибуту цієї системи [1, с. 85-86]. Очевидно, що адаптивність політичної системи залежить не лише від вдалого структурного дизайну. Важливою умовою для її ефективності є внутрішня гнучкість та здатність до реформування, у результаті чого в процесі функціонування в соціальних системах відбувається виникнення та зникнення окремих елементів, атрибутів та відносин. Варто зазначити, що до такої внутрішньої динаміки більш пристосовані саме ліберальні політичні системи, які є інституційним виміром інноваційності та емансипації суспільства.

Якщо громадянське суспільство у поширеному тлумаченні можна визначити як «зовнішнє» по відношенню до політичної системи ліберального типу, середовище, то формальні та неформальні зв'язки між інституційними та неінституційними акторами, оформлені у вигляді специфічної соціальної мережі всередині самої системи, слід характеризувати як її «внутрішнє» середовище [3, с. 156]. Саме в цьому «внутрішньому» середовищі формуються та реалізуються унікальні практики політичної комунікації, які мають класичну, за своєю будовою, структуру (комунікатор, повідомлення, канал, комунікант, реакція та зворотній зв'язок). За Р. Шварценбергом, політична комунікація – процес передачі інформації, завдяки якому вона циркулює від однієї частини політичної системи до іншої і між політичною системою і зовнішнім соціальним середовищем. Триває безперервний процес обміну інформацією між індивідами та інститутами на макро-, мезо- та мікрорівнях політичної системи [Цит. за : 2, с. 7]. Поряд із цим, унікальність комунікативних процесів всередині політичної системи (в тому числі, і політичної системи ліберального типу) полягає в тому,

що в них зберігається значних сектор «позасистемної політики» як сукупності девіантних / конвенційних інтеракцій, «закритих» для «звичайних» суб'єктів. Йдеться про діяльність спецслужб, ситуації «надзвичайного стану», явища корупції, взаємозв'язки мафіозних структур та урядових посадовців тощо [3, с. 152].

Як це переконливо довів Т. Парсонс, політична система перебуває у взаємодії з духовною та економічною підсистемами. Ліберальна політична система націлена на встановлення динамічної рівноваги між вимогами і підтримкою (імпульсами, що надходять від соціуму) та власними рішеннями й санкціями, за допомогою яких вона розподіляє цінності в суспільстві [Цит. за : 4, с. 330]. Користуючись понятійним інструментарієм Д. Істона, ці ефекти організаційної діяльності, що переносяться через кордони однієї системи (у даному випадку – політичної) на деякі інші підсистеми, поряд із зворотними трансакціями, відповідно позначаються функціями «входу» та «виходу» (input – output functions). Як зазначає цитований американський дослідник, «виходи» не лише впливають на оточення політичної системи, але й дозволяють визначати й корегувати в кожному новому циклі взаємодії відповідні «входи» системи. Внаслідок цього, утворюється контур зворотного зв'язку, який відіграє важливу роль в поясненні процесів, що допомагають системі впоратися зі стресами» [5, с. 203-204]. За допомогою цього зворотного зв'язку, за висловом Д. Істона, політична система суспільства «вбудовується» до просторово-часового континууму, що, в свою чергу, дозволяє їй використовувати власний попередній та сьогоденний досвід для вдосконалення своєї діяльності в майбутньому.

Евристична значущість концепції політичної системи суспільства, запропонованої Д. Істоном, включає, насамперед, її максимальну наближеність до загального розуміння сутності кібернетичних систем, до використання під час аналізу співвідношення функцій «входу – виходу» деяких математичних операцій – векторної алгебри, алгебри комплексних чисел, матричної алгебри тощо. Але, за визнанням прихильників подібної «соціометрії», математичний інструментарій виявився «не зовсім адекватним» для досягнення цієї мети. Таким чином, і сьогодні у вивченні функцій політичної системи суспільства зберігається, на жаль, домінування описових методів, а баланс співвідношення «входу – виходу» визначається емпірично.

Визнаючи високу пізнавальну ефективність системного підходу до визначення загальних принципів функціонування управлінських структур суспільства, слід враховувати, поряд із цим, і те, що він характеризується високим ступенем теоретичної абстракції. На противагу цьому, наукове дослідження, спрямоване на виявлення

сутнісних характеристик реального політичного феномену, зануреного у не менш реальне соціальне середовище, потребує здійснення логічної операції сходження від абстрактного до конкретного. Ця вимога вирішується за допомогою включення до методологічного інструментарію дослідження структурно-функціонального підходу. Саме він надає змогу подолати недоліки абстрактного теоретизування та розкрити «чорну скриню» політичної системи, перетворивши її у сприйнятті дослідника на механізм реальної політики.

В сучасному суспільствознавстві із другої половини минулого століття вже склалася наукова традиція, яка сповідує своєрідну «філософію інститутів». Провідні позиції тут посідає добре відомий неоінституціоналізм. Один із фундаторів цього напрямку – Д. Норт – визначав інститут, як «обмеження, створені людиною, які структурують політичну, економічну та соціальну взаємодію» [Цит. за : 6]. Якщо прийняти за основу таке тлумачення сутності соціального інституту, то і саму політичну систему можна визначити як «сукупність діючих інститутів, що сформувалися в певному історичному, соціальному та політичному контекстах, як актори, інтегровані в більш чи менш стабільну систему законів, організацій і відрегульованих відносин» [7, с. 29]. Таким чином, політична система, постаючи як «суперінститут», контролює усталені типи і форми соціальних практик (з яких, власне, й складається суспільне життя), забезпечує міцність зв'язків та відносин в межах єдиної соціальної організації суспільства тощо. Такою, що заслуговує на увагу, є інтерпретація англо-американських соціологів – апологетів психологічної та етичної аргументації, згідно з якою соціальні інститути постають механізмами інкорпорації до свідомості людини раціоналістичних настанов та норм поведінки в соціумі [8, с. 15]. Це класичне ліберальне тлумачення основної функції ієрархії управлінських та контрольних структур – корекція «недосконалої» природи людини у відповідності до моделі «бажаного» соціального устрою.

Питання щодо функціонального навантаження та алгоритмів діяльності політичних інститутів є надзвичайно дискусійними в сучасному суспільствознавстві. Але беззаперечним є той факт, що функції політичного інституту можуть бути зовнішніми – по відношенню до політичної системи, елементом якої він, власне, й є, і внутрішніми. Остання опція активізується тоді, коли інститут спрямований на організацію дій та регулювання соціальних зв'язків свого персоналу. Як правило, політичні інститути – поліфункціональні. Ця поліфункціональність визначається, з одного боку, сукупністю доручених інституту соціальних завдань, а з іншого – його власною логікою їхньої реалізації.

З позицій теорії раціонального вибору, алгоритм функціонування політичних інститутів тлумачиться як цілераціональні дії, спрямовані на досягнення стану рівноваги або гомеостазу із внутрішнім та зовнішнім середовищем політичної системи суспільства. І якщо внутрішній гомеостаз розглядається як свідчення ефективного інституційного дизайну політичної системи, то гомеостаз зовнішній є гарантією високої адаптивної здатності управлінської ієрархії та соціальної системи в цілому. Але, з точки зору автора статті, стани внутрішнього та зовнішнього гомеостазу є радше винятком, аніж сталим атрибутом сучасних політичних інститутів. Пояснюється це, по-перше, дисонансом, який неминуче виникає у взаємодії консервативних за своєю природою політичних інститутів, та схильним до інновацій соціальним середовищем.

По-друге, слід брати до уваги також і неочікувані наслідки минулих рішень (своєрідний різновид «внутрішнього» path dependency політичної системи), які порушують бажану рівновагу. Це зауваження ще раз підкреслює цінність інституційного виміру політологічного аналізу. Саме він дозволяє побачити багатоваріантність алгоритмів функціонування політичної системи суспільства, в тому числі, – її інерційність. Позитивним моментом тут є також і те, що, завдяки прийнятій пояснювальній схемі, інститути визначаються як формотворення, які, постаючи, з одного боку, усталеними артефактами, з іншого боку, є історично мінливими явищами. Саме завдяки своїй діалектичній природі, вони, системно об'єднані, здатні регулювати та організовувати діяльність людей як представників різних соціальних спільнот, підтримуючи зв'язки процесів горизонтальної і вертикальної інтеракції [9, с. 15-17].

Окрім традиційних для суспільствознавства інститутів, які є «політичними» за своєю суттю (інститути президентства, парламентаризму, судочинства тощо), до складу політичної системи суспільства входять і ті структури, які, з причини своєї «нематеріальності», виявляються інструментарієм академічної науки із надзвичайними труднощами. Але, важливість їхнього врахування під час політологічного аналізу стає наочною, якщо прийняти за основу концепцію італійського соціолога К. Панунзіо. З його точки зору, до складу «суперсоціального» інституту – політичної системи суспільства – входять чотири підсистеми:

1. Підсистема символічних та утилітарних інструментів. До цієї підсистеми слід зараховувати «традиційні» політичні інститути й те, що прийнято позначати концептом «політична ідеологія»;

2. Підсистема договірних та примусових асоціацій (політичні партії, елітарні угруповання, регіональні та етнічні клани тощо).

Врахування цієї складової підтверджує той факт, що в сучасних умовах межі політичної системи суспільства не збігаються у багатьох випадках із «кордонами» публічних управлінських інститутів;

3. Підсистема звичаїв, традицій та правил поведінки. Внутрішньо елітарний поведінковий код, зазвичай, погано фіксується методами класичної соціології та політології, проте, його вплив на характер функціонування політичної системи суспільства є незаперечним;

4. Підсистема ідей, вірувань, ідеалів. Ця складова є чи не найважливішою у поясненні трансформаційних процесів (або їхньої відсутності), від яких залежить ступінь адекватності управлінських інститутів тим запитам, що надходять від суспільства [10, с. 16]. Західна аналітична традиція, яка походить своїм корінням з наукового спадку М. Вебера, підкреслює елементи «штучності», або соціальної інженерії в творенні політичних інститутів. Останні розглядаються як конструкти, що склалися в результаті послідовно проведеної людьми об'єктивації їхніх поглядів, щодо сутності реальності. Очевидно, що при конструюванні цих інститутів, їхніми творцями до уваги беруться, зазвичай, наступні елементи: мета, функції, заклади, засоби досягнення мети, соціальні санкції. Але таке уявлення про висхідну «раціональність» природи політичних інститутів нагадує вчення ранніх лібералів про суспільний договір, який, начебто, й був відправним моментом започаткування держави. Сумніви з приводу доцільності абсолютизації соціального конструктивізму в поясненні походження політичних інститутів можна знайти, зокрема, і в концепції вітчизняної дослідниці М. Кармазіної. Намагаючись розрізнити поняття «інститут» та «інституція», М. Кармазіна зазначає, що, «говорячи, наприклад, про «інститут президентства», маємо на увазі, найперше, інституцію – традицію мати керівника, якому суспільство довіряє...» [11, с. 17-19]. Орієнтуючись, очевидно, на тезу неоінституціоналістів про залежність будь-якої соціальної структури від пройденого нею історичного шляху («path dependency»), дослідниця наголошує й на історичності, як на важливій характеристиці політичного інституту.

Релевантною, по відношенню до всіх зазначених позицій, є, з точки зору автора статті, концепція походження політичних інститутів, згідно з якою інститути (в тому числі, і політичні) є результатом людської діяльності, яка, в свою чергу, обмежена ресурсами, інформаційними масивами та когнітивними структурами.

Відтак, проаналізовані дослідження зарубіжних та вітчизняних науковців створюють достатню аргументовану базу для висновку про те, що реальний зміст моделі облаштування сфери Політичного, яка відтворюється у конкретному суспільстві, залежить не лише від

результатів цілеспрямованих стратегій анонімних управлінських структур, але й від наслідків кооперативних ефектів взаємодії індивідів та інститутів, включених до конкретних політичних, економічних та соціокультурних умов.

Бібліографічний список:

1. Алексеенкова Е. С. Тёмный колодец власти / Е. С. Алексеенкова, В. М. Сергеев // Полис. – 2008. – № 3. – С. 148-165.
2. Тищенко Ю. Моделі комунікації політичних партій в Україні / Ю. Тищенко // Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство. – К. : Агентство «Україна», 2013. – С. 7-31.
3. Алексеенкова Е. С. Вказ. тв.
4. Здесенко А. Система політична / А. Здесенко, М. Шепелєв // Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко – К. : Академвидав, 2008. – С. 330-331.
5. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон. // Філософія політики. У 4-х тт. / Авт.-упоряд. : В. П. Андрущенко. – К. : Знання України, 2003. – Т. 3. – С. 196-207.
6. Кинзерская И. Л. Избирательная система как инструмент формирования общественного выбора [Электронный ресурс] / И. Л. Кинзерская // Политическая экспертиза. – 2008. – № 2. Режим доступу : <http://www.politex.info/content/view/436/30/>
7. Павлова Т. В. Паттерны развития институтов управления индустриальными отношениями в условиях глобализации / Т. В. Павлова // Полис. – 2004. – № 4. – С. 29-35.
8. Глотов М. Б. Социальный институт: определение, структура, классификация / М. Б. Глотов // Социологические исследования. – 2003. – № 10. – С. 13-19.
9. Глотов М. Б. Вказ. тв.
10. Глотов М. Б. Вказ. тв.
11. Кармазіна М. «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять / М. Кармазіна // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4. – С. 15-25.

В статье рассматриваются основные подходы к анализу элементов политической системы с точки зрения их функциональной загрузки и алгоритмов деятельности политических институтов, показана их полифункциональность и логика реализации.

In the article the basic approaches of elements of the political system from point of their functional loading and algorithms of political institute's, activity, their polyfunctionality and logic of realization are analysis.